

Yerel çeşitler ve bunlara ait geleneksel bilgiler kuşaktan kuşağa aktarılarak yaşamaktadır. Hem tohumlar hem de onlara ait bilgiler, giderek azalsa da yaşam devam ettiği için sürekli evrim geçirmektedir. Bu tohumlara ait yaratıcılık ve bilgiler, on binlerce yıldır devam eden kolektif bir çabanın sonucunda oluşmuştur. En güzel, sağlıklı ve uygun tohumu ayırarak, koruyarak ve birbiriyle takas ederek bugünlere ulaştıranlar öncelikle çiftçilerdir. Tohumun kendisindeki genetik bilginin mülkiyetine sahip olmayı hiç aklına getirmeyen çiftçiler, bugünkü çeşitliliği oluşturmuş ve bu önemli zenginliği yaratmışlardır. Tohumların genetik bilgisinin mülkiyetine sahip olmaya olanak tanıyan ve özelleştiren “sınai-fikri mülkiyet yasaları” ise genetik çeşitlilikte daralmaya neden olmuştur.

Birçok ülkede olduğu gibi ülkemizde de “çeşit” tanımı yasa ile belirlenmiştir. Tanıma uyduğu için ticari tohumlara yasal geçerlilik kazandırılmış, “yerel çeşitler” ise hukuki açıdan tanımsız kalmıştır. Oysaki ticari çeşitlerin tümü yerel çeşitlerden ve yabani akrabalarından geliştirilmiştir.

Yerel çeşitler, “genetik kaynak” olarak tanımlanmaktadır. Genetik kaynaklar ıslahçılar ve bilim insanlarının yeni çeşitleri geliştirmek için ihtiyaç duyduğu genlerin elde edildiği materyaller olarak tanımlanmaktadır. Bu kaynakları kullananların özel şirket ya da son yıllarda giderek azaldığı gibi kamudan olmasının; yerli veya yabancı kişi ve kurumlardan olmasının bir ayrımı yoktur. Böyle devam ederse belki de yakın bir gelecekte gen kaynaklarının tamamıyla özeline kullanımına ve hizmetine açılması tehlikesi ile karşı karşıya kalacağız.

Bugün birçok ülkede tarımsal üretim tehdit ve tehlike altındadır. Yerel çeşitlere sadece ıslah malzemesi olarak bakmak, tarımsal biyoçeşitlilik kaybı açısından büyük tehlikeler yaratmaktadır. Ayrıca bunları kullanan, muhafaza eden başta kadınlar olmak üzere küçük çiftçilerin tarımdaki devamlılığı bakımından da riskli bir durum bulunmaktadır.

Yerel çeşitleri muhafaza edip bugünlere aktaran çiftçilerin birtakım hakları bulunmaktadır!

Bu haklar günümüzde bazı uluslararası anlaşmalarla kabul edilmiş olsa da görmezden gelinmektedir. Bu anlaşmaların en önemlilerinden biri BM Biyoçeşitlilik Sözleşmesi'dir ve genetik kaynakların kullanımından ortaya çıkan faydaların adil ve eşit paylaşımına uluslararası bir çerçeve sağlamak amacıyla imzalanmıştır. Sözleşme, ülkelere kendi sınırları içerisinde biyolojik çeşitlilik değerlerini ve doğal kaynaklarını belirleme, koruma ve sürdürülebilir bir şekilde kullanma yükümlülüğü vermektedir. Bununla beraber "yerel çeşitlerin" hukuki statüden yoksun olmasına yönelik iyileştirici bir yaptırım bulunmamaktadır ve bu konu devletlerin kendi sorumluluğuna bırakılmıştır [1].

Diğer bir önemli antlaşma da 2002 yılında imzalanan Gıda ve Tarım için Bitki Genetik Kaynakları Uluslararası Antlaşması'dır. Bu antlaşmanın bazı maddeleri "Çiftçi Hakları" ile ilgilidir. Maddeler;

- Sözleşme tarafları özellikle menşei merkez ile ürün çeşitlilik merkezindeki yerel topluluklar ile dünyanın bütün bölgelerindeki çiftçilerin önemli ölçüde katkı sağladığını ve bütün dünyada gıda ve tarımsal üretimin temelini oluşturan bitki genetik kaynaklarının korunması ve geliştirilmesi için bu katkının devam edeceğini kabul etmektedir.
- Sözleşme tarafları, gıda ve tarım için bitki genetik kaynakları ile olan ilişkisinden dolayı, Çiftçi Haklarının hayata geçirilmesi sorumluluğunun ulusal hükümetlerde olduğu hususunda mutabıktırlar. Gereksinim ve önceliklerine uygun olarak, Sözleşmeye imza koyan her bir Taraf ulusal mevzuatlarına tabi olarak ve uygun görüldüğü ölçüde, aşağıdakiler de dahil olmak üzere, Çiftçi Haklarını koruma altına almak ve teşvik etmek için önlemler alacaklardır:

Bu önlemler;

- Gıda ve tarım için bitki genetik kaynakları konusunda geleneksel bilgilerin korunması;
- Gıda ve tarım için bitki genetik kaynaklarının kullanılmasından doğan yararların eşit olarak paylaşılması hakkı ve gıda ve tarım için bitki genetik kaynaklarının korunması ve sürdürülebilir kullanımı ile ilgili konularda ulusal düzeyde karar alma sürecine katılım hakkı.
- Bu maddede yer alan hiç bir hüküm ulusal kanunlara tabi olarak ve uygun görüldüğü ölçüde, çiftçi tarafından ayrılmış tohum üretim materyalinin saklanması, kullanımı, değişimi, ticareti ve satışı ile ilgili olarak çiftçilerin sahip olduğu hakların kısıtlanması şeklinde yorumlanmayacaktır [2].

Kısacası;

Gıda ve tarım bitkileri genetik kaynaklarının yani yerel çeşitlerin adil ve eşit bir biçimde kullanılması ve bu konuda karar alma sürecine katılım ile çiftlik şartlarında muhafaza edilen tohum ile diğer üretim materyallerinin muhafazası, kullanımı, ticareti ve satışı için bu Antlaşmada tanınmış olan haklar ile Çiftçi Haklarının, ulusal ve uluslararası düzeyde gerçekleştirilmesi bakımından önemli olduğu kabul edilmektedir (3). Yerel çeşitler ve onların tohumları çok eskilerden kalma önemli bir mirastır. İçinde yaşamı barındıran ortak mal varlığımız ve zenginliğimizdir. Tohumların genetik bilgisinin mülkiyetini sahiplenmek, yaşamın ele geçirilmesi çabaları olarak nitelendirilebilir. Bununla beraber sınai-fikri mülkiyet haklarına yönelik gelişmeler, ancak yerel çeşitlerin gerçek geliştiricisi ve yaşatıcısı olan çiftçilerin ve çiftçi gruplarının haklarına koruma getirecekse kabul edilebilir. Yürütülen tüm çalışmaların ve düzenlemelerin çiftçi haklarını kapsayıcı şekilde yapılması, yerel çeşitlerin topluluk temelinde korunması ve geliştirilmesi, araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin yeniden üretilebilen tohumlar üzerinde yoğunlaşması gerekmektedir. İşte ancak o zaman gerçek anlamda adil ve eşit kullanımdan söz edebiliriz.

Kaynaklar:

1. Çevre ve Orman Bakanlığı, 1996, BM Biyoçeşitlilik Sözleşmesi Biyogüvenlik Cartagena Protokolü, Anıl Matbaa ve Ciltevi, Ankara.
2. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), 2005, Gıda ve Tarım İçin Bitki Genetik Kaynakları Uluslararası Antlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun, <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5414.html> (Erişim tarihi: 23 Nisan 2016).
3. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (GTHB), 2010, Gıda ve Tarım Bitki Genetik Kaynakları Uluslararası Antlaşması, 2004, www.tagem.gov.tr/mevzuat (Erişim tarihi: 18 Temmuz 2010).

Görseller:

1. Arşiv.
2. Dünya Gazetesi